

Małgorzata Klasicka, *Kobiety–powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej (1944–1945)*. Wydawnictwo: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 2008, s. 216 + il.

Nakładem Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu) w 2008 r. ukazała się monografia Małgorzaty Klasickiej pt. *Kobiety–powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej (1944–1945)*. Autorka podjęła w niej bardzo ważny problem w badaniach historycznych, dotyczący losów kobiet–żołnierzy Armii Krajowej (dalej: AK), które trafiły do niemieckich obozów jenieckich po upadku Powstania Warszawskiego. Temat zasługiwał na naukowe opracowanie, ponieważ dotyczy prawie trzytysięcznej rzeszy polskich jeńców wojennych – kobiet, wziętych do niewoli po raz pierwszy w historii wojen w tak licznej grupie. Badaczka zajęła się zagadnieniem, które w dotychczasowym piśmiennictwie historycznym nie zostało kompleksowo opracowane, dlatego jego całościowe ujęcie zasługuje na uznanie i odnotowanie tego faktu. W zaprezentowanym przez M. Klasicką we wstępie, obszernym stanie badań, omówione zostały dotychczasowe publikacje dotyczące udziału kobiet polskich w Powstaniu Warszawskim, ich niewoli i powojennych losów, były one jednak fragmentaryczne i miały charakter wspomnieniowy, publikowane jako pozycje zwarte lub drukowane jako materiały publicystyczne. Pierwszym, pełniejszym opracowaniem zagadnienia kobiet – jeńców wojennych stał się 8. t. „Łambinowickiego Rocznika Muzealnego” z 1985 r. opracowany przez Różę Bednorz, zawierający artykuły przygotowane przez uczestniczki powstania na podstawie źródeł, własnych przeżyć i wspomnień, począwszy od udziału w Powstaniu, pobytu w niewoli, poprzez wyzwolenie i życie w powojennej rzeczywistości. W 1994 r. na łamach 21. t. tegoż czasopisma, R. Bednorz w artykule pt. *Kobiety–żołnierze powstania warszawskiego w jenieckich obozach*, przedstawiła wszystkie dostępne wówczas informacje na ten temat. Należy podkreślić, że łambinowickie muzeum już w latach osiemdziesiątych XX w. upamiętniło odpowiednią ekspozycją pobyt kobiet

z powstania w Stalagu 344 Lamsdorf (Łambinowicach) i innych obozach jenieckich. Przypomnijmy, że Muzeum Powstania Warszawskiego utworzone zostało w Warszawie dopiero w 2004 r.

Recenzowana monografia, która jako rozprawa doktorska została napisana pod kierunkiem dra hab. Edmunda Nowaka, prof. Uniwersytetu Opolskiego i obroniona na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym UO, jest niezwykle udanym przedsięwzięciem badawczym, w którym autorka w sposób kompleksowy ukazuje losy kobiet–jeńców wojennych nie tylko w niewoli, ale także przedstawia ich udział w walkach Powstania Warszawskiego oraz sytuację po opuszczeniu obozów.

Struktura pracy ma układ klasyczny (problemowo-chronologiczny), jest logicznie i merytorycznie uzasadniona. Składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, aneksów, wykazu tabel, ilustracji i map. Posiada także wykaz skrótów, tak bardzo potrzebny w tego rodzaju publikacjach, indeks osobowy i indeks nazw miejscowych oraz streszczenia – w języku angielskim i niemieckim. Autorka we wstępie pracy omówiła stan badań na temat losów kobiet–żołnierzy AK w niewoli niemieckiej, określiła także zakres rzeczowy, terytorialny i czasowy opracowania. Zaprezentowała cel pracy – całościowe przedstawienie losów kobiet w niewoli niemieckiej i po wyzwoleniu, w sposób analityczny zrekonstruowała historyczne wydarzenia, wskazała motywy zachowań i postępowania kobiet, ukazała emocje, jakie towarzyszyły im w walce i niewoli. Przedstawiła także stan badań omawianego tematu, zakres wykorzystania dokumentów archiwalnych i szerokiej literatury przedmiotu.

Badaczka wykorzystała w pracy materiały archiwalne zgromadzone w polskich archiwach i muzeach: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum CMJW w Łambinowicach-Opolu, Archiwum Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie, Archiwum Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Kobiet”, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Archiwum Muzeum Powstania Warszawskiego i Archiwum Środowiska Oberlangen – Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Warszawa. W sposób pośredni uwzględniła także dokumenty z zasobu archiwalnego Studium Polski Podziemnej i Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, które to materiały zgromadzone zostały w Archiwum Środowiska Oberlangen – Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Warszawa.

Archiwalia, na podstawie których została napisana praca, to przede wszystkim jenieckie listy transportowe, akty normatywne wytworzone przez niemieckie władze wojskowe, raporty z wizytacji w obozach władz czerwonokrzyżskich, listy zmarłych jeńców czy korespondencja dotycząca

akcji poszukiwawczej jeńców. Nie mniejsze znaczenie mają także wyzyskane przez autorkę materiały i dokumenty wytworzone przez kobiety w obozach jenieckich w postaci wykazów, programów, rejestrów, kronik, rozporządzeń polskich komend w obozach, fotografii, przedmiotów wytworzonych w niewoli (muzealia), a także relacji i wspomnień (drukowanych lub niepublikowanych) spisanych po zakończeniu niewoli. Wykorzystała ponadto szeroką literaturę przedmiotu w postaci pozycji zwartych, artykułów zamieszczonych w czasopismach naukowych, literatury wspomnieniowej i materiałów publicystycznych.

W pierwszym rozdziale pracy pt. *Udział kobiet-żołnierzy w Powstaniu Warszawskim* M. Klasicka przedstawiła motywy, jakimi kierowały się kobiety przystępując do walk powstańczych, zaprezentowała ich udział w działaniach w poszczególnych formacjach zbrojnych oraz nastroje, jakie zapanały po kapitulacji powstania. Pisząc o indywidualnych, a czasem wręcz osobistych motywach przystąpienia do Powstania, przytoczyła 13 wypowiedzi uczestniczek zaczerpniętych z Archiwum Historii Mówionej, wygłoszonych po 60 latach od jego zakończenia, z których wynika, że oprócz pobudek patriotycznych, spełnienia żołnierskiego obowiązku, kierowały się one chęcią towarzyszenia swoim najbliższym, uniknięcia głodu, terroru lub chęcią odwetu za klęskę wrześniową, okupację i eksterminację Polaków. Autorka ukazała udział kobiet w walce powstańczej Warszawy w ramach Wojskowej Służby Kobiet w poszczególnych jej formacjach. Wskazała, że najliczniej zaznaczyły swój udział w łączności konspiracyjnej, służbie sanitarnej, oddziałach Kobietych Patroli Minerskich czy też Dywersji i Sabotażu Kobiet, ale także w walce zbrojnej, przede wszystkim w szeregach AK.

Rozdział drugi zatytułowany *Losy kobiet-żołnierzy po zakończeniu działań zbrojnych w Warszawie* poświęcony jest sytuacji formalnoprawnej kobiet – uczestniczek powstania po kapitulacji, ich drogi do niewoli oraz lokalizacji obozów, do których zostały przetransportowane, ze szczególnym uwzględnieniem pobytu w Stalagu 344 Lamsdorf, obozie położonym na obszarze VIII Okręgu Wojskowego Wehrmachtu.

W kolejnym, trzecim rozdziale pt. *Organizacja życia obozowego kobiet-powstańców warszawskich* M. Klasicka przedstawiła obozowe życie kobiet – jeńców, funkcjonowanie polskiej komendy obozowej oraz warunki bytowe w niewoli (głównie w obozie w Oberlangen), a także stosunek władz niemieckich do tej kategorii jeńców. Chociaż znajdujemy w tym rozdziale informacje o zarządzaniu obozami jenieckimi przez niemiecką komendanturę obozową, to jednak są one zbyt ogólne, brakuje przedstawienia struktury systemu jenieckiego, obsady niemieckiej załogi obozów, w których przebywały Polki (komendanci, ich zastępcy, oficerowie Abwehry), ukazania miejsca tychże obozów w strukturze obozów jenieckich na danym obszarze, w danym Okrę-

gu Wojskowym Wehrmachtu, itp. Dużo lepiej przedstawiona została organizacja polskiej komendy obozowej, funkcjonującej w obozach na wzór wojskowy. W opinii recenzentki brakuje natomiast komparatystyki, gdy chodzi o traktowanie kobiet w oflagach i stalagach na tle innych grup jenieckich.

Najobszerniejszy rozdział czwarty, pt. *Obozowa codzienność kobiet-powstańców warszawskich*, poświęcony został warunkom życia kobiet w obozie, ich działalności kulturalno-oświatowej, życiu religijnemu, pomocy udzielanej sobie wzajemnie i innym grupom, w tym także mężczyznom z Powstania Warszawskiego, przebywającym w tych samych obozach. Z rozdziału tego, najszerzej udokumentowanego, dowiadujemy się jak wyglądało życie Polek w obozach jenieckich, ile trudu kosztowało je stworzenie namiastki życia podobnego do tego na wolności, jaki był ich stan psychiczny i w jaki sposób spożytkowały swoje umiejętności, wykształcenie czy zawód, by to życie uczynić znośnym i przetrwać trudny okres niewoli. Wiele kwestii ujęto w formie tabel (m.in. struktura społeczna i zawodowa kobiet), co powoduje, że treści są przejrzyste i komunikatywne. Niepełne są jednak informacje dotyczące zorganizowanych form działalności oświatowej i kulturalnej (koła, kursy naukowe, referaty kulturalno-oświatowe, zespoły, grupy, itp.).

Dwa kolejne rozdziały, piąty *Oswobodzenie z niewoli i powojenne losy kobiet-powstańców warszawskich* i szósty *Obraz Powstania Warszawskiego i niewoli w pamięci zbiorowej i indywidualnej kobiet-żołnierzy AK* dotyczą końcowego etapu niewoli kobiet i ich powojennych losów. Autorka przedstawiła w nich ostatnie dni pobytu w obozach, wyzwolenie, rozterki, jakie towarzyszyły kobietom przy podejmowaniu decyzji o powrocie do kraju czy pozostania na obczyźnie. Prześledziła też ich powojenną aktywność zawodową i społeczną oraz ich działania na rzecz upamiętniania niewoli kobiet w czasie II wojny światowej. Niezwykle cennym fragmentem ostatniego rozdziału pracy jest ukazanie wpływu niewoli na powojenne losy kobiet oraz zaprezentowanie obrazu walk powstańczych zakodowanego w pamięci po wielu latach od tego wydarzenia. Ważnym elementem jest także ukazanie roli, jaką odgrywają instytucje naukowe, oświatowe i kulturalne w kultywowaniu pamięci o Powstaniu Warszawskim i żołnierzach biorących w nim udział.

Praca została napisana poprawnym językiem, co sprawia, że czyta się ją z dużym zainteresowaniem i uwagą. Liczne i mocno rozbudowane przypisy wzbogacają jej treść, a niektóre informacje zamieszczone w przypisach objaśniających, polemicznych i bibliograficznych, a nie w treści głównej, czynią ją bardzo klarowną i przejrzystą. Znaczna liczba cytatów zastosowana w publikacji znajduje swoje uzasadnienie, są to fragmenty pochodzące ze źródeł lub relacji świadków historii. Niewątpliwie walorem tej pracy, jest wnikliwe przeanalizowanie źródeł (łącznie z muzealiami) niewykorzystanych dotychczas w badaniach naukowych oraz relacji i wspomnień nigdzie do-

tań niepublikowanych, a znajdujących się w zasobach archiwalnych CMJW w Łambinowicach-Opolu i Archiwum Środowiska Oberlangen – Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Warszawa. Niezwykle cenne są zamieszczone w książce fotografie (30 szt.), ilustrujące życie kobiet–jeńców wojennych, tabele (o których już wspomniano), a także mapa obrazująca szlak jeniecki kobiet–żołnierzy AK. Na uwagę zasługuje ciekawa szata graficzna książki, zachęcająca do sięgnięcia po nią nie tylko badaczy – historyków, ale także szerokie grono czytelników interesujących się wciąż aktualną problematyką II wojny światowej. Doskonale opracowana została też pod względem edytorskim.

Konkludując, recenzowana praca jest niezwykle wartościowa merytorycznie, znacznie wzbogaca dotychczasową wiedzę o kobietach z Powstania Warszawskiego w niewoli jenieckiej, co ma olbrzymie znaczenie dla badań naukowych. Dzięki takim publikacjom jak ta, napisana przez dr M. Klasicką, problem udziału kobiet w walkach II wojny światowej poznajemy nie tylko przez udział w konspiracji w okupowanym kraju, ale także poprzez walki powstańcze, ich postawę i zachowanie wobec Niemców w warunkach izolacji. Stąd też opracowanie tego zagadnienia należy uznać za duży sukces autorki.

Małgorzata Klasicka wykazała sporą umiejętność prezentowania materiału naukowego, napisała – opierając się na bogatym materiale źródłowym i wykorzystując dotychczasowy dorobek polskiej historiografii – niezwykle ważną poznawczo książkę. Pragnę również nadmienić, że znakomicie wpisuje się ona w program prac badawczych, realizowanych przez CMJW w Łambinowicach-Opolu. Dotychczas w łambinowickim muzeum powstały już bowiem inne prace naukowe, poświęcone wielu aspektom jenieckiego życia polskich żołnierzy, które zostały następnie opublikowane i na stałe weszły do literatury naukowej dotyczącej losów Polski i Polaków w II wojnie światowej. O docenieniu wysiłku autorki i walorów tej monografii świadczy fakt, że recenzowana książka w 2008 r. została uhonorowana Nagrodą „KLIO” II stopnia ufundowaną przez Porozumienie Wydawców Książki Historycznej za wybitny wkład w popularyzację wiedzy historycznej w kategorii *Varsaviana*.

Danuta Kisielewicz